

dr. sc. Adnan Džindo, pomoćnik ministra za sport
Federalno ministarstvo kulture i sporta

**PROMICANJE PRAVA I INTERESA MARGINALIZIRANIH I
RANJIVIH SKUPINA
U SKLADU S MEĐUNARODNIM I UPOREDNOPRAVNIM OKVIROM,
STANDARDIMA I PRAKSAMA**

Sažetak: Status i životne okolnosti marginaliziranih i ranjivih skupina opterećeni su brojnim složenim, specifičnim i delikatnim problemima skupina sa društvenih margina, a koji se odnose na siromaštvo, nezaposlenost, diskriminaciju i stigmatizaciju, socijalnu nezaštićenost i nebrigu, nepoštivanje i nepriznavanje temeljnih ljudskih prava i sloboda.

U toj heterogenoj i raznolikoj skupini osobe sa invaliditetom, osobe treće životne dobi i žrtve nasilja u porodici spadaju u posebno osjetljive, ranjive i, nažalost, nerijetko marginalizirane - socijalno isključene kategorije. Iz tog razloga na te kategorije treba dosljedno primjeniti princip zabrane diskriminacije, jednakog tretmana i jednakih mogućnosti, što podrazumijeva implementaciju osnovnog načela savremenog prava ljudskih prava - načela jednakosti.

Stoga, zaštita ljudskih prava i socijalna inkluzija trebaju biti jedan od prioriteta svih relevantnih državnih i društveno-političkih aktera, a kako bi se osigurala adekvatna zaštita, promocija i briga o društveno marginaliziranim skupinama.

U radu su analizirani status i zaštita prava i interesa osoba sa invaliditetom, osoba treće životne dobi i žrtava nasilja u porodici prema međunarodnom i uporednopravnom okviru, standardima i praksi, a u vezi sa ključnim determinantama i posljedicama socijalne isključenosti, postulatima socijalne inkluzije, te imperativima unaprjeđenja položaja i zaštite ljudskih prava navedenih kategorija.

Ključne riječi: osobe sa invaliditetom, osoba treće životne dobi, žrtve nasilja u porodici, socijalna isključenost, socijalna inkluzija, ljudska prava, načelo jednakosti

1. Uvod

Ljudskim pravima utvrđuje se pravni položaj pojedinca u odnosu na državnu vlast, najvećim brojem ljudskih prava država se ograničava kako bi se ostvarile ljudske slobode ili se od nje traži djelovanje u cilju zaštite ljudskih prava. Osnovno načelo savremenog prava ljudskih prava jeste jednakost. Poštovanje i primjena načela jednakosti podrazumijeva nediskriminaciju. Ljudska prava i osnovne slobode su područje u kojem je međunarodno pravo daleko najviše napredovalo stalnim širenjem korpusa ljudskih prava i detaljnošću u njihovom normiranju,

ali i sve većom institucionalizacijom staranja o njihovom ostvarivanju i zaštiti, uključujući i posebne, sada od ključnog značaja instrumente i institute te zaštite na međunarodnom nivou. Danas je u shvatanju (međunarodnih) ljudskih prava preovladavajući internacionalistički model koji, situiran između tradicionalnog etatističkog modela i kosmopolitskog modela međunarodnih ljudskih prava, smatra da je "međunarodna zajednica" zajednica država, kao i nevladinih organizacija i pojedinaca koji su formalno ili neformalno inkorporisani u međunarodne političke procese, a međunarodna aktivnost u sferi ljudskih prava dozvoljena je samo u skladu i do mjere do koje to dopuštaju norme međunarodne zajednice. Za razliku od ranije dugog i upornog tretiranja ljudskih prava kao unutrašnje stvari svake zemlje, pri tom se zaklanjajući za državni suverenitet, veliki broj država danas prihvata ljudska prava kao elemenat međunarodnog javnog poretka i njihovo kršenje smatra narušavanjem međunarodnih obaveza država. Koristeći se opštepriznatim načelom međunarodnog prava po kojem država svoj suverenitet može ograničiti ugovorom, države mogu zaključiti ugovor kojim se usaglašavaju da će svojim državljanima priznavati određena ljudska prava, i time su države, u domašaju tog sporazuma, internacionalizirale to konkretno pitanje. Ovo načelo odigralo je značajnu ulogu u razvoju međunarodnih ljudskih prava i postepenoj internacionalizaciji ljudskih prava.

Ustavi većine savremenih država poseban položaj i status dodjeljuju općim načelima međunarodnog prava, odnosno međunarodnim sporazumima o ljudskim pravima i osnovnim slobodama te opća načela međunarodnog prava kao i međunarodni sporazumi o ljudskim pravima i slobodama imaju nadzakonsku pravnu snagu, odnosno ustavni rang i kao takvi neposredno se primjenjuju u unutrašnjem pravu.

I Ustav Bosne i Hercegovine, kao i entitetski ustavi (Ustav Federacije Bosne i Hercegovine i Ustav Republike Srpske) te Statut Brčko distrikta Bosne i Hercegovine garantuju najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava, bez diskriminacije.

Stoga, imajući na umu naprijed navedeno te unaprjeđenje prava i interesa marginaliziranih skupina u skladu sa međunarodnim i uporednopravnim okvirom, standardima i praksama, u nastavku rada biti će analizirani status i zaštita prava i interesa osoba sa invaliditetom, osoba treće životne dobi i žrtava nasilja u porodici prema međunarodnom i uporednopravnom okviru, standardima i praksi, a u vezi sa ključnim determinantama i posljedicama socijalne isključenosti, postulatima socijalne inkluzije, te imperativima unaprjeđenja položaja i zaštite ljudskih prava navedenih kategorija.

2. Historijsko-pravni razvoj i značaj ljudskih prava

Reći da postoji opšta prihvaćenost osnovnih principa ljudskih prava na državnom i međunarodnom nivou ne podrazumijeva i istovjetnost shvatanja o njihovoj prirodi i obimu primjene. Još su i danas prisutna teorijska razilaženja o porijeklu, opravdanosti, značaju i načinu primjene pojedinih ljudskih prava.

Danas je u shvatanju (međunarodnih) ljudskih prava preovladavajući internacionalistički model. Slabost međunarodnog sistema zaštite ljudskih prava jeste ograničenost svake ozbiljnije intervencije međunarodnih organa u

pogledu zaštite ljudskih prava suverenitetom države. Suverenost države je još uvijek čvrsta i legitimna. Znatno je ograničena ustavnim, odredbama i načelima međunarodnog prava, prava ljudskih prava i poštovanjem unaprijeđenja civilnog društva. Ipak, zaštita ljudskih prava na međunarodnom planu, s obzirom na to da se provodi na način i u skladu sa pristankom države članice, može biti ostvarena posrednim putem: dovodenjem države u situaciju da promijeni postojeću praksu pod političkim pritiscima sadržanim u ocjeni podnesenih izvještaja, traženju pojašnjenja, dodatnih informacija, upoređivanjem i ispitivanjem podataka o kršenjima ljudskih prava dobivenih iz drugih izvora i animiranjem međunarodne javnosti. Bitno je i ohrabrujuće naglasiti da danas većina zemalja prihvata da su ljudska prava legitimna briga ne samo države, nego i drugih država i međunarodnih organizacija.

Pravo međunarodnih ljudskih prava ima svoje historijske preteče u mnogim međunarodnopravnim doktrinama i institutima, od kojih su najznačajniji humanitarna intervencija, odgovornost države za štete strancima, zaštita manjina, sistemi mandata i manjina Društva naroda i međunarodno humanitarno pravo i može se reći da, u onom obimu u kojem su sačuvani do danas, čine sastavni dio savremenog prava međunarodnih ljudskih prava.

Druga polovina XX vijeka donosi internacionalizaciju ljudskih prava, kvalitetno novu dimenziju ljudskih prava u smislu njihovog normiranja, ostvarivanja i zaštite, zahvaljujući i ujedno time čineći krupan napredak institucionalizacije međunarodne zajednice, gdje su se u okviru Organizacije ujedinjenih nacija okupile gotovo sve države svijeta, na podlozi Povelje UN-a, čiji se sadržaj bazira upravo na opredjeljenju za mir, slobode i ljudska prava. Ujedinjene nacije i druge međunarodne organizacije, tokom mnogih godina nakon osnivanja, bile su uglavnom orijentisane na individualna prava, nediskriminaciju i jednaku zaštitu, dok su slabo interesovanje pokazivale za zaštitu prava manjina. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima je usvojena 1948. godine od Generalne skupštine UN-a kao rezolucija koja nema pravnu snagu, ona nije ugovor. Međutim, tokom decenija, od njenog osnivanja do danas, Deklaracija je doživjela snažnu transformaciju, tako da su danas rijetki pravници koji bi poricali da je "Deklaracija normativni instrument koji stvara barem neke, pravne obaveze za države članice UN-a". Dva međunarodna sporazuma o ljudskim pravima: Pakt građanskim i političkim pravima i Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima iz 1966. godine, koji zajedno sa Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima čine, kako se to ponekad naziva, Međunarodnu povelju o ljudskim pravima (Međunarodni zakonik o ljudskim pravima), predstavljaju autoritativni dokument o međunarodnim normama ljudskih prava i standardima ponašanja kojima bi sve zemlje trebalo da teže.

Princip ravnopravnosti i zabrane diskriminacije je od suštinske važnosti u međunarodnom i domaćem pravu. Diskriminacija predstavlja nedopušteno pravljenje razlike ili nejednako postupanje fizičkog ili pravnog lica prema pojedincu ili grupi ljudi zbog nekog ličnog svojstva, kao što je npr. i pol. Zabrana posredne diskriminacije prekršena je kada se osobe koje se nalaze u bitno različitom položaju tretiraju na isti način. Pojavljuje se kao posljedica na prvi pogled neutralne odredbe,

postupka ili kriterijuma koji se primjenjuje podjednako na muškarce i žene, ali je njen rezultat favorizovanje jedne grupe u odnosu na drugu. Diskriminatornim se smatra samo ono razlikovanje koje nema razumno opravdanje s obzirom na cilj i posljedice postupka ili kod koga ne postoji srazmjera između upotrebljenih sredstava i cilja koji se želi postići (*načelo proporcionalnosti*). Sistematska diskriminacija je posljedica raznorodnih faktora i prakse institucija koji zajedno dovode do diskriminacije neke od zaštićenih grupa.¹

Diskriminacija je uzrokovana brojnim stereotipima i predrasudama koje se temelje u historiji, kulturi, ponašanju ljudi koje se nekad proteže i vjekovima unazad, prisutna je u svim društvima, u većoj ili manjoj mjeri.

Diskriminacija je uslovljena ne samo stepenom demokratskog razvoja samog društva, već i mjerama koje se poduzimaju u cilju spriječavanja i sankcionisanja diskriminatornih ponašanja te je stoga uspostavljanje funkcionalnog i primjerenog pravnog okvira za borbu protiv diskriminacije, kao i implementacija tog pravnog okvira smatra najvažnijim korakom u cilju suzbijanja ove izrazito negativne i štetne društvene pojave. Poseban dodatni podstrek u borbi protiv diskriminacije u jednom društvu čine preventivne mjere, odnosno konstantna edukacija u cilju uklanjanja predrasuda i stereotipa koje pojedinci stvaraju pod utjecajem okoline.

3. Socijalna isključenost i socijalna inkluzija

Ljudska prava su univerzalna ljudska vrijednost. Ona trebaju biti dostupna svakoj individui. Stoga je, u današnjem vremenu, garantiranje, zaštita i uživanje ljudskih prava postalo zahtjevnim i složenim zadatkom. Bez takvih vrijednosti nije moguće govoriti o demokratskim i slobodnim društvima i državama.

Problemi marginaliziranih - socijalno isključenih kategorija odavno su poznati stručnoj i naučnoj javnosti kao jedan od vodećih socijalnih problema. Zbog različita kulturnog i vrijednosnog naslijeđa, ali i promjena uzrokovanih tehnološkim napretkom društva, pojedine države prisiljene su pojam socijalne isključenosti i modele suočavanja s njom redefinirati uzimajući u obzir njezinu višedimenzionalnost. Isključene osobe pogođene su višestrukim životnim nesrećama, što za posljedicu ima gubitak cjelokupne prijateljske i/ili poznaničke mreže, odnosno emocionalne potpore i nameće potrebu uključivanja brojnih aktera u otvaranje perspektiva i mogućnosti izlaska tih skupina iz novonastalog stanja. Socijalna isključenost prikraćuje pojedincu sudjelovanje u raspodjeli dobara, čime se javlja diskriminacija kao ključni mehanizam socijalne isključenosti.

Socijalna isključenost je pojam koji u fokus interesiranja naučnika i istraživača dolazi relativno u novije doba. Ponekad se za ovaj pojam koriste i neki drugi termini, poput društvena isključenost, društvena izolacija, društvena marginalizacija, isključivanje iz zajednice.

„Društvena isključenost proces je kojim je određenim pojedincima ili grupama onemogućen pristup položajima koji bi im omogućili autonoman život unutar društvenih standarda, institucija i vrijednosti u datom kontekstu. To je proces

¹ Vidjeti više: Zorić, J., Dičić, N., Petković, N., Radna prava žena u Srbiji, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2018., str. 14. i 15.

koji čovjeku oduzima mogućnost sudjelovanja u poslovima društva. Društveno isključenim smatraju se mase ljudi koje duže vrijeme primaju socijalnu pomoć. Nedostatak stalnog zaposlenja kao izvora prihoda jedan je od glavnih uzroka društvenog isključenja. Uzrok može biti i bolest, kako fizička, tako i mentalna, ovisnost o drogama ili alkoholizmu i slično.²

Široko citirano i korišteno određenje koncepta socijalne isključenosti je definicija Vlade i drugih službenih institucija Velike Britanije (anglosaksonski pristup). Prema toj definiciji, socijalna isključenost je „... izraz za ono što se može dogoditi kada ljudi ili čitava područja pate od kombinacije povezanih problema kao što su nezaposlenost, neprikladne kvalifikacije, mali prihodi, loše stanovanje, visoko kriminalna okolina, loše zdravlje i raspad obitelji.”³ Dakle, ukoliko postoji kombinacija navedenih okolnosti (pojedinih ili svih), tada se može pojaviti socijalna isključenost, ali implicitno i ne mora.

Zoran Šućur upozorava da socijalna isključenost „... postaje ozbiljnim problemom ukoliko je netko socijalno isključen u više sustava ili na više dimenzija (ako je netko isključen samo na jednoj dimenziji, to često ne znači da se radi o pravoj socijalnoj isključenosti) te ukoliko isključenost ima relativno trajniji karakter (traje kroz duže razdoblje). Iako navedena definicija isključenosti nije precizna, pomaže nam da utvrdimo dimenzije socijalne isključenosti koje su međusobno ovisne i isprepliću se.”⁴

Široko korištena i citirana definicija socijalne isključenosti je i definicija koju su ponudili Tania Burčart (*Tania Burchardt*), Julijan Grand (*Julian Le Grand*) i Dejvid Pičhaud (*David Piachaud*). Prema njihovom određenju, u socijalno isključene se ubraja „... one članove društva koji ne mogu participirati u normalnim aktivnostima građana tog društva, a željeli bi participirati, ali im to onemogućuju čimbenici izvan njihove kontrole.”⁵

U širem teorijskom smislu mogu se izvesti četiri izvora socijalne isključenosti. Tako Željka Šporer⁶ navodi: 1. široki raspon nejednakosti; 2. isključeni već žive u slabije razvijenim, besperspektivnim geografskim područjima; 3. socijalna isključenost zbog životnih okolnosti (invaliditet, bolest, samohrano roditeljstvo i slično); i 4. dinamika društvenih promjena.

Začarani krug socijalne isključenosti čine: nezaposlenost, siromaštvo i socijalna izolacija. Radi se, dakle, o odnosu obrnute proporcionalnosti, odnosno uzročno posljedičnim vezama nezaposlenosti, siromaštva i socijalne isključenosti.

Jedna od sastavnica definicije i određenja koncepta i pojma socijalne isključenosti jeste i diskriminacija. Brojni autori pri određenju i definiranju pojma

2 Lavić, Senadin (2014). *Leksikon socioloških pojmova*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, str. 170

3 Social Exclusion Unit (2001). *Preventing Social Exclusion*. Report by the Social Exclusion Unit, March.

4 Šućur, Zoran (2004). *Socijalna isključenost: pojam, pristupi i operacionalizacija*, u „Revija za sociologiju“, Vol. 35, br. 1-2, str. 45-60.

5 Burchardt, Tania, Le Grand, Julian & David Piachaud, (1999). *Social Exclusion in Britain 1991–1995*, u „Social Policy and Administration“ 33(3), str. 227–244.

6 Šporer, Željka (2004). *Koncept društvene isključenosti*, u „Društvena istraživanja“, Vol. 13, broj 1-2, str. 171-193.

socijalne isključenosti, kao nezaobilaznu sastavnicu navode i diskriminaciju individua ili skupina. Tako primjerice Borislav Brozek⁷ socijalnu isključenost određuje kao „... proces kojim se određeni pojedinci ‘odguruju’ na rub društva te ih se, zbog njihovog siromaštva, neposjedovanja osnovnih vještina i znanja te nemogućnosti cjeloživotnog učenja, ili zbog diskriminacije, sprečava da u cijelosti sudjeluju.“

Dakle, evidentno je da su pojam i praksa diskriminacije, ustvari, mehanizam koncepta socijalnog isključivanja. Stoga je neophodno, prije svega, znati određenje i značenje samog pojma i različitih aspekata diskriminacije.

Budući da socijalna isključenost ima svoju i teorijsku i empirijsku utemeljenost, samim time se zahtijevaju i teorijski i empirijski pristupi analizi tog društvenog fenomena. Ona je uzrokom privremene, pa čak i trajne prikraćenosti određenih individua za sudjelovanje u raspodjeli javnih dobara i usluga. To, u konačnici, za posljedicu ima diskriminirajuću dimenziju, što je jedan od mehanizama socijalne isključenosti. Borba protiv socijalne isključenosti, kroz pravne i strateške okvire, kao i adekvatne javne politike, je složen zadatak.

Marginalizirane – socijalno isključene kategorije imaju osjećaj da su izolirane od društva, a njihov položaj izložen je jednoj vrsti siromaštva i socijalne isključenosti, jer se ne vodi dovoljno računa o njihovoj socijalnoj i ekonomskoj dobrobiti, što nameće potrebu poduzimanja širokog spektra mjera i aktivnosti na njihovoj socijalnoj inkluziji radi zaštite njihovih temeljnih ljudskih prava.

S obzirom na sve nepovoljniji položaj i specifičnost marginaliziranih – socijalno isključenih kategorija, potrebno im je osigurati dostojan život i neovisnost i omogućiti im sudjelovanje u društvenom i kulturnom životu, što će osigurati zaštitu njihovih ljudskih prava, s tim da se to očituje kroz zagovaranje inkluzivnog društva, dostupnosti socijalnih prava, visokog kvaliteta života, međugeneracijske solidarnosti, prevencije nepovoljnih utjecaja okoline, interdisciplinarne i međusektorske saradnje te financijske održivosti, kao i sve većoj diverzifikaciji i daljnjoj decentralizaciji socijalnih službi i socijalnih usluga.

Zbog nedovoljne društvene brige (skrbi) o marginaliziranim – socijalno isključenim kategorijama, a imajući u vidu činjenicu da te kategorije predstavljaju značajnu, specifičnu, osjetljivu i ranjivu skupinu, vrlo je važno razviti svijest o teškoćama s kojima se suočavaju, naročito kada je briga za takve osobe u bosanskohercegovačkom društvu nedostatna, a posebice za osobe koje žive same, u prostorima s neprimjerenim uvjetima ili na rubu materijalne egzistencije.

Borba protiv socijalne isključenosti, te njezino preveniranje i sprječavanje, postaje, ne samo nacionalni, već i međunarodni (globalni) problem. Obim i razmjere socijalne isključenosti nameću potrebu definiranja pravnog i strateškog okvira, te javnih politika i praksi u oblasti borbe protiv socijalne isključenosti. U tom smislu, jedan od provjerenih načina takvog pristupa jeste afirmacija i zagovaranje socijalne inkluzije (uključenosti) marginaliziranih - socijalno isključenih kategorija.

Socijalna inkluzija predstavlja proces koji omogućava da marginalizirane skupine (npr. nezaposlene osobe, ranjive skupine djece, osobe s tjelesnim invaliditetom, izbjeglice, povratnici i interno raseljene osobe, mladi, osobe treće

⁷ Brozek, Borislav (2009). *Socijalna isključenost u Bosni i Hercegovini iz pogleda zaposlenih i sindikata*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung, str. 4.

životne dobi, žrtve nasilja u porodici, osobe s intelektualnim teškoćama, nacionalne manjine, zatvorenici, beskućnici, osobe koje žive sa HIV-om, seksualne manjine, osobe s problemom ovisnosti) koje su u „... riziku od siromaštva i društvene isključenosti dobiju mogućnost i sredstva koja su neophodna za punu participaciju u ekonomskom, pravno - političkom, društvenom i kulturnom životu, ali i dostizanju životnog standarda i blagostanja, koji se smatraju prihvatljivim u društvu u kojem žive.“⁸

Heterogenost strukture ciljne skupine ukazuje na problematiku društveno marginaliziranih i isključenih kategorija, koja se odnosi na „... siromaštvo, nezaposlenost, diskriminaciju i stigmatizaciju, socijalnu nezaštićenost i nebrigu, nepoštivanje i nepriznavanje temeljnih ljudskih prava i sloboda.“⁹ To znači da socijalna inkluzija treba biti jedan od prioriteta velikog broja aktera, a posebno i nevladinih organizacija, kako bi se osigurala adekvatna zaštita, promocija i briga o društveno marginaliziranim kategorijama.

Socijalna inkluzija osigurava veće učešće građana u donošenju odluka, što utječe na njihove živote i ostvarivanje osnovnih prava i sloboda, koja osigurava egzistenciju i socijalno blagostanje.

Ciljne skupine na koje treba usmjeriti aktivnosti radi socijalne inkluzije su društveno marginalizirane i isključene kategorije, posebno: osobe s tjelesnim invaliditetom, osobe treće životne dobi te žrtve nasilja u porodici,

Zaštita temeljnih ljudskih prava je općeprihvaćeni pristup u državama EU, s tim da se briga (skrb) za kvalitet života marginaliziranih – socijalno isključenih kategorija i sprječavanje diskriminacije na osnovi starosti, invaliditeta i drugih oblika različitosti nalazi u središtu napora usmjerenih ka zaštiti i promociji ljudskih prava na način da se osiguraju dostatni i dostupni oblici financijske, institucionalne, izvaninstitucionalne, profesionalne i volonterske pomoći, bilo centralizirane ili organizirane na nivou lokalne zajednice.

Socijalna uključenost nastoji zadovoljiti sve potrebe marginaliziranih – socijalno isključenih kategorija, izbaviti ih iz takvog stanja i statusa, savladati većinu njihovih problema, te im pomoći u društvenom aktiviranju i participaciji u svim aspektima života i rada. U tome značajnu ulogu imaju interdisciplinarni (multidisciplinarni) timovi, sastavljeni od aktera iz različitih profesija i oblasti, budući da je socijalna uključenost, kao i socijalna isključenost, multidimenzionalan (višedimenzionalan) fenomen.

Multidisciplinarna priroda socijalne uključenosti omogućava da se različiti socijalni, ekonomski, politički, kulturni i drugi problemi povežu savremenim konceptom oslonjenim na umrežavanje, saradnju, koheziju, te zajedničko djelovanje. Na taj se način koncept socijalne uključenosti prilagođava različitim kontekstima i različitim fokus – skupinama.

Težnja za ostvarivanjem socijalne uključenosti predstavlja jedan od vrhunskih ideala i vrijednosti savremenog doba.

Svrha je poboljšati život tih osoba i omogućiti im sljedeće:

8 <http://proi.ba/bs/u-fokusu/socijalna-inkluzija>.

9 <http://proi.ba/bs/oblast-rada/jacamo-socijalnu-inkluziju>.

(1) neovisnost: garantirati dostupnost prikladne hrane, vode, stanovanja, odjeće i zdravstvene brige, osigurati dohodak, porodičnu podršku i potporu zajednice, odnosno samopomoć, omogućiti rad ili pristup drugim aktivnostima kojima bi se ostvario dohodak, jamčiti sudjelovanje u odlučivanju kada i prema kojem rasporedu će odlaziti u penziju, obezbijediti pristup odgovarajućim obrazovnim programima i programima obuke za stjecanje različitih vještina, pružiti život u sigurnoj sredini koja se može prilagoditi osobnim potrebama i promijenjenim sposobnostima ili, što je duže moguće, život u vlastitom domu;

(2) društveno sudjelovanje: omogućiti ostanak kao sastavni dio društva, aktivno sudjelovanje u kreiranju i provedbi politike koja izravno utječe na njihovo blagostanje, kao i podijela vlastitih znanja i vještina s mlađim generacijama, tražiti i stvarati mogućnosti kako raditi na korist svojoj društvenoj zajednici i kako se dobrovoljno uključiti u aktivnosti koje su primjerene njihovim interesima i sposobnostima i organizirati razne pokrete ili udruge;

(3) briga: priskrbiti koristi od porodice, omogućiti zaštitu i skrb koje im pruža zajednica u skladu s društvenim stavom i kulturalnim vrednotama društva u kojem žive, omogućiti neometan pristup zdravstvenoj skrbi koja će im osigurati održavanje i postizanje najbolje moguće razine tjelesnog, društvenog i emotivnog blagostanja, te spriječiti ili odgoditi početak bolesti, trasirati pristup socijalnim i zakonodavnim službama zbog poboljšanja samostalnosti, zaštite i skrbi, pribaviti koristi od odgovarajućih razina institucionalizirane brige (skrbi) kojom bi im se osigurala zaštita, rehabilitacija, te socijalni i društveni poticaji u humanoj i sigurnoj sredini, jamčiti ostvarivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda tokom boravka u bilo kakvoj ustanovi za skrb, liječenje ili prihvata tih osoba, uključujući cjelovito poštivanje njihovih vjerovanja, dostojanstva, potreba i privatnosti, kao i prava na odlučivanje o vlastitoj skrbi i kvaliteti življenja;

(4) samoispunjenje: omogućiti ostvarenja cjelovitog razvitka vlastitih potencijala i osigurati pristup obrazovnim, kulturnim, duhovnim i rekreacijskim sredstvima društva u kojem žive;

(5) dostojanstvo: garantirati dostojanstven i siguran život sa zaštitom od izrabljivanja i tjelesnog i društvenog zlostavljanja i visoku razinu sigurnosti na način da će se s njima postupati pošteno bez obzira na dob, rasnu ili etničku pripadnost, invalidnost ili drugi status, kao i da će biti cijenjeni bez obzira na svoj ekonomski doprinos.

4. Ljudska prava marginaliziranih – socijalno isključenih kategorija

Samom činjenicom da pripada ljudskoj vrsti, svaki čovjek posjeduje neotuđiva prava koja moraju poštivati ostali pripadnici društva u kojem pojedinac živi.

Ljudska prava pripadaju svima i ona su neotuđivi dio svake osobe. U toj se činjenici nalazi njihova bit i specifičnost u odnosu na sve ostale društvene, političke, ekonomske i druge fenomene. Ljudska prava su neotuđiva jer „... niko, čak ni državna vlast, nema pravo da ih otuđi ili oduzme od njihovih titulara - ljudskih bića.“¹⁰ Upravo zbog činjenice da su ljudska prava neotuđiva i univerzalna, znači

10 Isto, str. 99-138.

da se trebaju primjenjivati svugdje po svijetu podjednako i da nikome ne mogu biti uskraćena ili oduzeta.

Iako su kroz povijest prisutni i egzistiraju različiti doktrinarni pristupi ljudskim pravima, nesporna je činjenica kako su ona „... univerzalna tekovina moderne civilizacije i da nema modernog prava bez poštivanja ljudskih prava“, kao i to da su ljudska prava „... izraz koncepta slobode i demokratije, dvaju principa od kojih su neodvojiva.“¹¹

Endrju Hejvud (*Andrew Heywood*)¹² pod odrednicom ljudska prava navodi da su to „... prava koja pripadaju ljudima samim rođenjem; ona su savremen i sekularan oblik prirodnih prava. Ljudska prava su ‘univerzalna’, pošto se odnose na sve ljude, a ne samo na pripadnike određene države, rase, vere, pola ili grupe. Takođe su ‘fundamentalna’, jer su neotuđiva; za razliku od građanskih, ljudska prava ne zavise od sloboda i statusa koje u određenom društvu imaju građani. Zastupnici doktrine o ljudskim pravima smatraju ih univerzalno primenljivim moralnim principima koji su iznad tradicionalnih ideoloških podela. S druge strane, protivnici ove doktrine tvrde da je besmisleno govoriti da pojedinci imaju prava koja su odvojena od tradicije, kulture i društva kojima pripadaju.“

Norveški teoretičari Nils Johan Lavik (*Nils Johan Lavik*) i Nora Sveaass (*Nora Sveaass*)¹³ pod ljudskim pravima podrazumijevaju „... pravo ljudi na razvoj i slobodu i njihovo pravo na zaštitu protiv ponižavajućih i omalovažavajućih postupaka. Ljudska prava sadržana su u sveobuhvatnom sistemu zakonskih dokumenata, pravnih dokumenata ili konvencija, političkih dokumenata, izjava ili dokumenata administrativne naravi.“

Prema Kasimu Trnki,¹⁴ ljudska prava predstavljaju „... složenu pojavu koja se može razumjeti i objasniti samo multidisciplinarnim pristupom.“ Temeljem toga konstatira kako „sa pravnog aspekta, ljudske slobode i prava se mogu odrediti kao javno - pravni odnos između čovjeka kao pojedinca i državne, odnosno javne vlasti... Osnovna karakteristika ljudskih sloboda i prava je da su ona individualna, odnosno da pripadaju svakom čovjeku kao pojedincu.“

Prema tradicionalnim tumačenjima angloameričke političke kulture, ljudska prava su određeni zahtjevi koje pojedinac postavlja pred državu, istovremeno ograničavajući njezin autoritet. Suvremena povijest pokazuje nam kako su upravo države one koje u najvećoj mjeri krše ljudska prava, stoga bi ona trebala biti „... neka vrsta zajamčene slobode od vladinog upletanja u naše živote.“¹⁵

S obzirom na kriterij društvene prirode ljudskih prava, ljudska prava se klasificiraju na: građanska, politička, ekonomska, socijalna i kulturna. „Razvojem pravnog reguliranja problematike ljudskih prava pojavila se podjela na politička,

11 Pobrić, Nurko (2000). *Ustavno pravo*. Mostar: “Slovo“, str. 387.

12 Heywood, Andrew (2004). *Politika*. Podgorica: CLIO, str. 562.

13 Lavik, Nils Johan i Nora Sveaass (2018). *Politička psihologija* (s norveškog preveo prof. dr. Rasim Muratović). Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, str. 123.

14 Trnka, Kasim (2006). *Ustavno pravo (drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje)*. Sarajevo: Fakultet za javnu upravu, str. 111.

15 Miller, Lynn H. (1990). *Global Order: Values and Power in International Politics*. Boulder: Westview Press, str. 179.

ekonomska, socijalna, kulturna i sl. prava čovjeka koja nisu jednako zastupljena unutar različitih društava i političko-filozofskih škola mišljenja. No, zastupnici i pobornici ljudskih prava ustraju u svojim tvrdnjama kako su ljudska prava univerzalna i nedjeljiva, jer proizlaze iz položaja svakog pojedinca kao osobe, te ne treba činiti razlike u značenju ili važnosti između pojedinih grupa ljudskih prava, jer se ona međusobno nadopunjuju.¹⁶

Prioritetno mjesto u ustavima svih razvijenih demokratskih država daje se upravo ljudskim pravima. Većina ustava savremenih demokratskih država u svojim preambulama sadrže pozive na razne deklaracije i konvencije kojima se garantiraju i štite prava i slobode građana (državljana). Rijetki su primjeri ustava koji ne sadrže odredbe o zaštiti i ne garantiraju ljudska prava i osnovne slobode.

Brojni su primjeri gdje su posebni članovi ustava određene države posvećeni garantiranju, osiguranju i zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda svih građana i građanki. Ustav države Bosne i Hercegovine (Aneks IV Dejtonskog mirovnog sporazuma) u svojoj preambuli se poziva na temeljne deklaracije i konvencije o ljudskim pravima.

Budući da je osnovni zadatak države osigurati normalno funkcioniranje društvenog, pravnog, ekonomskog i socijalnog poretka, stoga je dužna stvoriti uvjete i pretpostavke za „... puno i jednako uživanje osnovnih - prirodnih ljudskih prava i sloboda. Bezbjednost, red, mir, poredak, blagostanje, pravna, lična, ekonomska i socijalna sigurnost svakog građanina i zajednice u cjelini, u velikoj mjeri zavise od toga kako i koliko država štiti i poštuje prirodna prava pojedinaca.“¹⁷

Sloboda¹⁸ je, dakle, ključni i bazični pojam oko kojeg se formiraju i egzistiraju temeljna građanska i politička ljudska prava. Nema osobnih i kolektivnih građanskih i političkih prava bez slobode. Sa stanovišta savremenog i civiliziranog društva se smatra da je „... prihvatljiv (je) i legitiman samo onaj politički sistem koji je utemeljen na demokratskim vrijednostima i koji kroz demokratske institucije omogućuje ostvarivanje ljudskih prava i sloboda.“¹⁹

Moderna liberalna demokratija „... insistira na slobodi ličnosti i slobodnih individualnih opcija, na samorealizaciji neponovljivih ljudskih jedinki, pluralizmu ideja i socijalnom eksperimentisanju.“²⁰ Upravo liberalna demokratija znači ograničenu vladavinu, što implicira da se vlast može kretati samo u određenim granicama, kako ne bi postala totalitarna. Jer, „... neograničena demokratska vlast, s liberalnog stajališta, prije je oblik totalitarizma...“, pa stoga, „... ne možemo govoriti

16 U dugom poslijeratnom periodu, odgovarajući na zapadne kritike glede vlastite politike ljudskih prava i brojnih kršenja političkih i građanskih prava svojih građana, Sovjetski Savez je opetovano ponavljao kako prvenstvo imaju socijalna i ekonomska prava.

17 Vučinić, B. Nebojša (2003). *Ljudska prava, bezbjednost zajednice i sigurnost pojedinca*, u: Vučinić, B. Nebojša, Spajić-Vrkaš, Vedrana i Siniša Bjeković (ur.). *Ljudska prava za nepravnike*. Podgorica: Centar za ljudska prava Univerziteta Crne Gore/Centar za ljudska prava Univerziteta u Zagrebu, str. 99-138.

18 „U najširem značenju, pojam sloboda znači mogućnost da se misli i deluje na način na koji se želi“ (Heywood, Andrew (2004). *Politika*. Podgorica: CLIO, str. 558).

19 Žepić, Božo (2000). *Suvremeni politički sustavi*. Split: Logos, str. 112.

20 Nuhanović, Asad (2005). *Demokratija, mediji, javnost: ogledi o slobodi i jednakosti*. Sarajevo: Promocult d.o.o., str. 45.

o postojanju liberalnog poretka ako nema nekih ustavnih ograničenja vlade.“²¹

Ono što je posebno značajno naglasiti jeste činjenica da „... tek implementacijom u pravni poredak, što se čini kroz nacionalne ustave, a u savremeno doba i međunarodne dokumente, ljudska prava doživljavaju svoj ključni razvoj u smislu nastajanja obveze njihova poštivanja. U pravnoj terminologiji ona se zato nazivaju bazičnim ili temeljnim pravima čovjeka i građanina.“²²

Jasno je kako odgovornost za normiranje, garantiranje i ostvarivanje temeljnih ljudskih prava i osnovnih sloboda u savremenom demokratskom društvu i aktualnim međunarodnim kretanjima i odnosima imaju svi, počev od građanina (čovjeka, individue), do samih nacionalnih država i međunarodnih subjekata.

„Tokom proteklih nekoliko desetljeća međunarodne nevladine organizacije postale su najvažniji forumi zastupanja i promocije ljudskih prava. Pomno prateći zbivanja u svijetu i obavještavajući međunarodnu javnost o svim slučajevima kršenja ljudskih prava, objavljivanjem brojnih biltena, brošura i časopisa, kao i održavanjem svojih sastanaka, seminara i konferencija, međunarodne nevladine organizacije vodeća su snaga međunarodnog pokreta zaštite ljudskih prava. Njihovi stavovi, istraživanja i publikacije ne ostavljaju ravnodušnim vladajuće strukture gotovo ni u jednoj državi svijeta. Osnovni cilj međunarodnih nevladinih organizacija okupljenih oko ljudskih prava jesu njihova nastojanja da problemi poštivanja, zaštite i kršenja ljudskih prava ostanu u fokusu interesa međunarodne zajednice i javnosti, jer smatraju da će na taj način biti jednostavnije pronaći rješenja za pojedine slučajeve. S druge strane, od samog trenutka usvajanja Opće deklaracije o pravima čovjeka međunarodne nevladine organizacije upozoravaju na potrebu stvaranja čvršćih standarda i instrumenata sankcioniranja prekršitelja ljudskih prava, koji mogu biti ostvareni isključivo međunarodnim pregovaranjem.“²³

„Razvoj međunarodnih standarda zaštite ljudskih prava, od vremena Drugog svjetskog rata pa do današnjeg trenutka, najvećim je dijelom obilježen nastojanjima ograničavanja ovlasti države nad pojedincem. I Povelja Ujedinjenih naroda i Opća deklaracija o pravima čovjeka identificiraju ograničenja zakonodavstva države nad pojedincem na svome prostoru i, što je još važnije, utemeljuju prava i odnos spram pojedinaca kao punopravnog sudionika međunarodne politike. Uvrštavanje ljudskih prava u širi sadržaj međunarodnih odnosa također predstavlja korak k prevladavanju koncepta suverenosti država. Pa ipak, rastuće prepoznavanje ljudskih prava njihovim uključivanjem u međunarodno pravo i ostale međunarodne dokumente nije istovremeno značilo napredak u njihovom poštivanju. Represivni režimi, kao i države sa slabije izraženim demokratskim tradicijama, svojim ponašanjem i nadalje nastoje održati nezavisan i nadmoćan stav glede ljudskih prava, kršenjem kojih smanjuju i usporavaju međunarodne napore usmjerene većoj brizi i poštovanju

21 Gray, John (1999). *Liberalizam*. Zagreb: Politička kultura, str. 88-89.

22 Gardašević, Đorđe (2003). *Odnos prava i politike u realizaciji ljudskih prava (poredak prava, politika i ljudska prava)*, u: Vučinić, B. Nebojša, Spajić-Vrkaš, Vedrana & Siniša Bjeković (ur.). *Ljudska prava za nepravnike*. Podgorica: Centar za ljudska prava Univerziteta Crne Gore/Centar za ljudska prava Univerziteta u Zagrebu, str. 87-98.

23 Jurišić, Ksenija (1999). *Globalizacija i ljudska prava*, u: Politička misao, Vol XXXVI, br. 1, str. 70-82.)

ljudskih prava.²⁴

Poseban fokus je na državnom, odnosno institucionalnom garantiranju i provođenju ljudskih prava u praksi, budući da se ustavom država propisuje nadležnost institucija u oblasti ljudskih prava. Radi se, dakle, o zaštiti i garantiranju temeljnih ljudskih prava pravnim poretom, jer prava iza kojih ne stoji pravni poredak kao garant često su samo načelna, a ne i praktično primjenjiva. Jer, pravni poredak (država), „... ne samo da stvara i provodi norme, već ih istodobno štiti od iskrivljavanja, narušavanja i pogrešnog tumačenja. Pitanje autoritativne zaštite prava uopće, a ljudskih sloboda i prava posebno, javlja se kao uvjet njenoga vlastitog opstanka, a također i kao uvjet državnog autoriteta, od kojega najviše zavisi uspostava reda, poretka i pravne sigurnosti građana. Stoga je zaštita ljudskih prava i sloboda od prvorazredne važnosti.“²⁵

Naučnu i stručnu analizu i elaboraciju normiranja, garantiranja i implementiranja ljudskih prava u punom svjetlu najprimjerenije je raditi kroz konkretnu društvenu praksu, odnosno kroz stanje ostvarenja ljudskih prava najranjivijih, tj. marginaliziranih – socijalno isključenih kategorija stanovništva.

Općenito promatrano, i brojne konvencije i sporazumi razvijeni su i formulirani da bi zaštitili i normirali ljudska prava i interese osobito posebnih, marginaliziranih, specifičnih skupina u društvu.

4.1. Osobe s tjelesnim invaliditetom

Općenito promatrano, socijalna isključenost s obzirom na invaliditet obuhvata: osobe s tjelesnim i senzoričkim invaliditetom i osobe s mentalnim/intelektualnim teškoćama. S ciljem socijalne inkluzije invalidnih osoba, „... socijalni model kaže da invalidnost nije individualni problem; osobe s invaliditetom ne mogu se natjecati pod istim uvjetima s osobama bez invaliditeta jer ima previše prepreka; društvo je dužno ukloniti prepreke; osobe s invaliditetom imaju jednaka prava na punu ravnopravnost kao i svaki drugi građanin.“²⁶

Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom je „... prvi ugovor o univerzalnim ljudskim pravima koji izričito nameće obvezu države da poduzme sve odgovarajuće mjere kako bi eliminirala diskriminaciju na osnovi invaliditeta. Ona nije fundamentalno različita od ranije nastalih antidiskriminacijskih ugovora, no, u stvarnosti prava osoba s invaliditetom u širem kontekstu su složenija. Čak i kada je njihovo pravo formalno priznato i nije sporno, njihova invalidnost je često isključena iz prava koja trebaju uživati.“²⁷

U Bosni i Hercegovini osobe s tjelesnim invaliditetom svoja prava ostvaruju na nivou entiteta Republika Srpska, entiteta Federacija Bosne i Hercegovine, kao i na nivou kantona. Mnoga istraživanja u Bosni i Hercegovini potvrđuju ugrožavanje osnovnih ljudskih prava ove ranjive skupine u svim domenima društvenog života

24 Isto.

25 Hadžić, Izet (2015). *Demokratija, ljudska prava i slobode kao osnovne vrijednosti političkog sistema*, u „Tranzicija“, Godina XVII, Vol. XVII, str. 153-167.

26 Mihanović, Vesna (2011). *Invaliditet u kontekstu socijalnog modela*, u „Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja“, Vol. 47, br. 1, str. 72-86.

27 Isto, str. 72-86, prema: Mégret, F. (2008). *The Disabilities Convention: Towards a Holistic Concept of Rights*, u „International Journal of Human Rights“, Routledge, 12, 2, str. 261-277.

(obrazovanje, zdravstvo, socijalna skrb, zapošljavanje, stanovanje, okoliš, te u javnosti). Uzroci takvog stanja se nalaze u nepoznavanju problema i načinu njegovog rješavanja, i svijesti, tj. stavovima koji nisu na onom nivou koji nameće potreba savremenog društva.

Osobe s tjelesnim invaliditetom imaju brojne poteškoće prilikom ostvarivanja i pristupa uslugama socijalne skrbi. Primjerice, „... sustav socijalne skrbi u Hrvatskoj u dijelu koji se odnosi na osobe s invaliditetom uređen je tako da one mogu ostvariti neko od prava na novčanu pomoć (socijalne pomoći) ili mogu ostvariti pravo na određene usluge (socijalna skrb), jedinstveno na cijelom području države po jednakim kriterijima. Uz to, pojedina tijela lokalne uprave i samouprave, ovisno o gospodarskoj razvijenosti, dodjeljuju neke oblike pomoći iznad razine propisane zakonom.“²⁸

Izuzetno izražen problem, s kojim se susreću osobe s tjelesnim invaliditetom jeste neadekvatan pristup uslugama zdravstvene zaštite.

Imajući u vidu njihovo, prije svega, fizičko stanje, izražen je problem njihova zapošljavanja i pristupa kvalitetnoj profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju na otvorenom tržištu rada i u zaštićenim uvjetima.

Pojedine države, među kojima i Bosna i Hercegovina, ovaj problem nastoje prevazići uvođenjem tzv. kvotnog zapošljavanja, odnosno zapošljavanja određenog broja osoba s invaliditetom prema broju ukupno zaposlenih radnika. Ovakav način zapošljavanja je reguliran Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba s invaliditetom Federacije Bosne i Hercegovine²⁹ i Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba s invaliditetom Republike Srpske.³⁰ Dakle, radi se o zakonima na nivou entiteta, budući da na državnom nivou ne postoji usvojen zakon iz ove oblasti.

Kada se radi o pristupu obrazovanju, iskustva upućuju na zaključak da, još uvijek, zbog neprilagođenosti i neopremljenosti škola, učenici s privremenim ili trajnim tjelesnim oštećenjima često ne mogu ostvariti svoje pravo i obavezu na osnovno školovanje u blizini svog mjesta stanovanja. Poteškoće se javljaju prilikom samog pristupa obrazovnim ustanovama i objektima (nepostojanje adekvatnih prilaza za invalidne osobe, liftova, posebnih toaleta...) te pri pristupu javnom prijevozu i objektima privatnog stanovanja.

Diskriminacija osoba s invaliditetom „... u svim aspektima njihova svakodnevnog života primjer je najčešćeg kršenja ljudskih prava. Raspon diskriminacije tih osoba proteže se od odbijanja usluge u restoranu, trgovini ili kafiću – do nasilja, zlostavljanja, pa čak i ubojstva. Diskriminacija zbog invalidnosti vrši se na mnogo načina, izravno

28 „Međutim osobe s invaliditetom često ocjenjuju da zaposlenici u službama socijalne skrbi kojima se obraćaju za pomoć ili ne znaju ili ne daju informacije u izvornom obliku. Uočavajući ovaj problem smatralo se kako bi dodatna edukacija zaposlenika u socijalnim službama mogla ukloniti taj nedostatak. O potrebi njihove edukacije pisalo se jako puno, to unosilo kao zadatak u državne strategije no realizacija nije dala očekivane rezultate.“ (*Neumreženi: Lica socijalne isključenosti u Hrvatskoj*. Zagreb: Program Ujedinjenih naroda za razvoj (UNDP) u Hrvatskoj, 2006, str. 66).

29 *Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba s invaliditetom Federacije Bosne i Hercegovine* (“Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj 9/10).

30 *Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba s invaliditetom Republike Srpske* (“Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 36/09 i 32/13).

ili prikriveno, odnosno neizravno, i to pri zapošljavanju, obrazovanju, slobodnom odabiru boravišta, prijevozu, tijekom slobodnog vremena i u svakom aspektu svakodnevnog života. U posljednja dva desetljeća tržišno uvjetovane europske gospodarske politike invalidne su osobe rijetko bili njezini korisnici. Naprimjer, između 50% i 70% osoba s invaliditetom u Europskoj uniji je nezaposleno. Njihove su potrebe zanemarene i u javnim politikama i zakonodavstvu.³¹

Da bi se omogućio potpuni pristup temeljnim pravima i uslugama osobama s tjelesnim invaliditetom, neophodno je usvajanje niza javnih politika i mjera usmjerenih na rješavanje njihovih zahtjeva i problema. Na taj će se način omogućiti veći stepen njihovog socijalnog uključivanja u sve segmente društvenog rada i djelovanja. Bez obzira na oblik i stepen njihova tjelesnog invaliditeta, takve osobe raspolažu značajnim vještinama i kompetencijama koje mogu biti od koristi za društveni sistem i društvenu nadgradnju.

Društvena pomoć mora biti usmjerena na „... onoga kojem je po jasnim kriterijima namijenjena, umjesto da se troši na skupine koje posreduju u realizaciji prava na izjednačene mogućnosti osoba s tjelesnim invaliditetom, a u skladu s njihovim vlastitim mogućnostima i potrebama. Time bi se povećala učinkovitost sustava socijalne skrbi, ali i solidarnost cijelog društva. Samo politika koja zastupa i ostvaruje temeljna ljudska prava doprinosi kvaliteti življenja osoba s invaliditetom.“³²

Zakonski propisi koji reguliraju oblasti zapošljavanja, rada, socijalne i dječje zaštite, obrazovanja, boračko - invalidske skrbi, mirovinsko - invalidskog osiguranja, zdravstvene skrbi, prostornog uređenja i građenja, kao i organiziranja i udruživanja, nedostavno reguliraju otvorena pitanja statusa i življenja osoba sa invaliditetom. Propisi nisu međusobno usklađeni, što ima za posljedicu drugačije tretiranje istog problema i stvaranje osnove za neravnopravan status i diskriminaciju osoba s invaliditetom.

4.2. Osobe treće životne dobi

Starenje predstavlja sastavni (prirodni, biološki) dio ljudskog života. Starenje stanovništva je po svojim „... uzrocima i posljedicama kompleksan proces, koji se odvija usporedno sa starenjem ostalih funkcionalnih dobnih kontingenata.“³³ Kao odrednica života, starenje kroz stoljeća zaokuplja ljude, ne samo s aspekta običnog čovjeka, već i sa naučnog aspekta.

Dakle, porast broja osoba treće životne dobi ima važnih implikacija na ukupni društveni život jedne zemlje i u svim njegovim ekonomskim, zdravstvenim, socijalnim i političkim segmentima. Stoga je u savremenim uvjetima prijeko potrebno osigurati relevantan analitički okvir za validno pozicioniranje te dobne skupine s ciljem definiranja njezine uloge u raznim aspektima društvenog života zemlje, uključujući i zaštitu njihovih osnovnih ljudskih prava i sloboda.

U samom vrhu problema s kojima se starije osobe susreću su i problemi koji

31 Bežovan, Gojko (2002). *Platforma europskih socijalnih organizacija civilnog društva*, u „Revija za socijalnu politiku“, Vol. 9, br. 3, str. 321-342.

32 *Neumreženi: Lica socijalne isključenosti u Hrvatskoj*. Zagreb: Program Ujedinjenih naroda za razvoj (UNDP) u Hrvatskoj, 2006, str. 78.

33 Wertheimer – Baletić, Alica (1999). *Stanovištvo i razvoj*. Zagreb: Mate d.o.o., str. 380.

se tiču nasilnih odnosa prema njima. Naročito u savremenim životnim uvjetima je sve više izraženo neprihvatljivo ponašanje i nehumano postupanje prema starijim osobama, uključujući čak i fizičko nasilje nad njima.

Nasilje nad osobama treće životne dobi uključuje „... različite oblike ponašanja usmjerene ka diskriminiranju i ugrožavanju ukupnog života i zdravlja starijih osoba.“³⁴ S tim u vezi, Dejan Sumrak³⁵ definira nasilje nad osobama treće životne dobi kao „... psihičko zlostavljanje, fizičko i ekonomsko (finansijsko), kao i seksualno. To je veoma često skriveno i ne uočava se uvek lako. Ono je u vezi sa jednim takođe bitnim fenomenom vezanim za stare – marginalizacijom, koja u većini slučajeva prethodi zlostavljanju.“ Svjetska zdravstvena organizacije (WHO)³⁶ je definirala nasilje (zlostavljanje) osoba treće životne dobi kao „... pojedinačan i ponavljajući čin ili nedostatak odgovarajućeg postupanja, koje se događa u bilo kojem odnosu očekivanja i povjerenja, a koje uzrokuje štetu, bol, nepriliku i/ili nevolju starijoj osobi.“ Prema Silviji Rusan, nasilje nad osobama treće životne dobi podrazumijeva „... svako ponašanje koje destruktivno djeluje na starije osobe unutar odnosa povjerenja. Ono obuhvaća zlostavljanje, maltretiranje i/ili zanemarivanje od strane vlastite djece, supružnika, rodbine, skrbnika, djelatnika stručnih službi ili osoba u situacijama moći i povjerenja.“³⁷

Kao posebna oblik nasilja nad osobama treće životne dobi javlja se i fenomen zanemarivanja i socijalnog isključivanja - marginaliziranja. Socijalno isključivanje osoba treće životne dobi i njihovo zanemarivanje može se odrediti kao „... namjerno ili nenamjerno štetno ponašanje formalnog ili neformalnog njegovatelja kojem starija osoba vjeruje. Nenamjerno zanemarivanje je propust njegovatelja pri ispunjavanju dužnosti brige, no bez namjere da povrijedi stariju osobu; namjerno zanemarivanje događa se kad njegovatelj svjesno i svrhovito zapostavlja potrebe starije osobe, što rezultira psihološkim, fizičkim ili mentalnim ozljedama starije osobe.“³⁸

Prema načinu ispoljavanja i posljedicama koje izaziva, nasilje prema osobama treće životne dobi najčešće se klasificira u sedam kategorija: „... fizičko nasilje, seksualno nasilje, emocionalno nasilje, ekonomsko nasilje, zanemarivanje, napuštanje i samozanemarivanje.“³⁹

Ono što predstavlja značajan problem jeste činjenica da je nasilje nad osobama treće životne dobi teško identificirati, otkriti i spoznati. Mnoge osobe treće životne dobi ne smiju otvoreno iznijeti teškoće s kojima su suočene, iz straha da će ih zlostavljači i nasilnici još više maltretirati i ugrožavati. To uključuje čak i strah od gubitka života, koji može nastati kao posljedica nasilja (osobito fizičkog) nad njima.

34 Jašarević, Faruk i Ermin Kuka (2015). *Osnove socijalne gerontologije*. Sarajevo: Keli d.o.o., str. 122.

35 Sumrak, Dejan (2010). *Opšta gerontologija – antropologija starosti*. Beograd: Socijalna misao, str. 137.

36 WHO (2002). *The Toronto Declaration on the Global Prevention of Elder Abuse*. Geneva: World Health Organization.

37 Rusac, Silvia (2006). *Nasilje nad starijim osobama*, u „Ljetopis socijalnog rada“, 13, str. 331-346.

38 McDonald, Lynn (2007). *Abuse and neglect of elders*, u: Birren, J. E. (ur.). *Encyclopedia of gerontology*. United Kingdom: Academic Press, str. 1-10.

39 Petrušić, Nevena et. al. (2012). *Nasilje nad starijim osobama – studija o nasilju u porodici*. Beograd: Crveni krst Srbije, str. 36.

Nasilje nad osobama treće životne dobi nije samo problem tih osoba, već i problem kompletnog društva i države.

Budući da su osobe treće životne dobi suočene s najrazličitijim oblicima i faktorima rizika, svi društveni akteri, uključujući porodicu, zdravstvene i socijalne djelatnike, kao i ustanove i organizacije, trebaju uložiti maksimalne napore na preveniranju ne samo nasilja, već i preveniranju i spriječavanju svih rizičnih faktora prije no što oni postanu aktivni.

Bez pravovremenog, efikasnog i efektivnog identificiranja i preveniranja svih potencijalnih faktora rizika kojima su izložene osobe treće životne dobi, nije moguće osigurati uvjete dostojnog i mirnog života takvim osobama. Permanentna edukacija svih aktera uključenih u proces preveniranja kršenja ljudskih prava osoba treće životne dobi jeste ključ postizanja zaštite njihova života i zdravlja, kao i osiguranje većeg kvaliteta njihova života u društvenom okruženju.

Planiranje i programiranje potreba, kao i zaštite ljudskih prava osoba treće životne dobi, naročito u domenu pružanja usluga brige, u današnjem vremenu jeste jedno od temeljnih pitanja svih država svijeta.

Cilj je osigurati učinkovitu skrb, i to ne samo putem institucionalnih aranžmana, već i putem izvaninstitucionalnih aranžmana u kojima najveći doprinos daju porodica, susjedstvo, članovi uže okoline (društva) i lokalna zajednica. Tako su razvijena i egzistiraju dva oblika ili dva modela brige za starije osobe. Ta dva modela su: institucionalna ili zatvorena skrb, i izvaninstitucionalna ili otvorena skrb.

Obje vrste skrbi su propisane normativnim i drugim aktima i propisima većine država, kojima se regulira sistem brige i socijalne zaštite osoba treće životne dobi. To podrazumijeva, prije svega, obavezu „...materijalnog obezbjeđenja, specifične probleme u procesu starenja, socijalnu zaštitu prisilno hospitalizovanih lica, porodično-pravnu zaštitu.“⁴⁰

Sušтина oba oblika skrbi starijih osoba jeste podizanje općeg nivoa kvaliteta života i zaštite ljudskih prava osoba treće životne dobi, odnosno kvaliteta njihove dugotrajne skrbi.

Kada je u pitanju Bosna i Hercegovina i model koji se aktualno afirmira, onda je to model smještaja i skrbi osoba treće životne dobi kroz gerontološke centre. Navedeni model sve više dobiva na značaju i u početnom je stadiju razvoja, dok se model skrbi putem udomiteljstva izvan vlastite obitelji malo ili veoma rijetko koristi. Ovaj model tek treba zaživjeti u gerontološkoj praksi u Bosni i Hercegovini.

4.3. Žrtve nasilja u porodici

Nasilje podrazumijeva upotrebu fizičke sile ili prinude od strane pojedinaca ili grupa da bi se iznudilo određeno ponašanje ljudi i ostvarila lična korist.⁴¹ U većini slučajeva žrtve nasilja u porodici su žene i djeca.

Nasilje u porodici postoji u svim zemljama svijeta, bez obzira na njihovu demokratsku tradiciju, ekonomsku snagu, stepen obrazovanosti ili kulturu. To je „...“

40 Sumrak, Dejan (2010). *Opšta gerontologija – antropologija starosti*. Beograd: Socijalna misao, str. 143.

41 Lavić, Senadin (2014). *Leksikon socioloških pojmova*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, str. 491.

globalna pojava koja je prisutna u svim društvima svijeta i predstavlja svaki oblik fizičkog, seksualnog, psihičkog ili ekonomskog nasilja ili prijetnja takvim nasiljem kojem se izlaže neki od članova porodice. Nasilje nije izolirani, pojedinačan događaj, već obrazac ponavljajućih ponašanja.⁴²

U fenomenološkom i etiološkom smislu nasilje u porodici predstavlja „... izuzetno kompleksno devijantno ponašanja zbog čega privlači pažnju stručnjaka iz oblasti sociologije, psihologije, kriminologije, prava i drugih naučnih disciplina. Iako još uvijek ne postoji univerzalna prihvaćena definicija nasilja u porodici, u savremenoj literaturi se navodi da predstavlja svaki vid fizičkog, psihičkog, seksualnog ili ekonomskog zlostavljanja koje vrši jedan član porodice prema drugom članu.“⁴³

U Preporuci br. 19. Odbora Ujedinjenih nacija za ukidanje svih oblika diskriminacije prema ženama⁴⁴ naglašava se da je „... nasilje temeljeno na spolu oblik diskriminacije koji ozbiljno ugrožava mogućnost žena da uživaju prava i slobode na osnovi jednakosti s muškarcima“, osim toga žene žrtve nasilja u porodici su dvostruko ugrožena skupina, jer su sklonije zapadanju u siromaštvo,⁴⁵ te imaju ograničene mogućnosti u društvu i velik rizik od socijalne isključenosti.⁴⁶

Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici Federacije Bosne i Hercegovine, uređene su sljedeće oblasti: zaštita od nasilja u porodici, pojam porodice i nasilje u porodici, vrsta i svrha zaštitnih mjera za osobe koje su počinile radnje nasilja u porodici, način i postupak izricanja zaštitnih mjera, zaštita žrtve od nasilja u porodici, međusobna povezanost svih subjekata koji su u funkciji zaštite od nasilja u porodici i druga pitanja od značaja za zaštitu od nasilja u porodici.

U smislu navedenog Zakona, nasilje u porodici će se smatrati ukoliko „... postoje osnove sumnje da su učinjene radnje kojim član porodice nanosi fizičku, psihičku ili seksualnu bol ili patnju i/ili ekonomsku štetu, kao i prijetnje koje izazivaju strah od fizičkog, psihičkog ili seksualnog nasilja i/ili ekonomske štete kod drugog člana porodice.“⁴⁷

42 *Postupanje u slučajevima nasilja u porodici*. Sarajevo: Gender centar Federacije Bosne i Hercegovine, 2017, str. 8.

43 Petrušić, Nevena i Slobodanka Kostadinović-Vilić (2010). *Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici i pravosudnoj praksi u Srbiji*. Beograd: Ženski istraživački Centar, str. 7-8, 12.

44 Opća preporuka br. 19 (drugo zasjedanje, 1992), U.N.DocA/47/38(1992).

45 *Pokazatelji siromaštva od 2002. do 2004.* Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, broj 13.2.2, od 7. jula 2005. godine.

46 *Economic Vulnerability and Welfare Study (2000)*, World Bank.

47 Radnje nasilja u porodici ili prijetnje tim radnjama, u smislu stava 1. ovog člana, su: 1) svaka primjena fizičke sile na fizički ili psihički integritet člana porodice, 2) svako postupanje jednog člana porodice koje može prouzrokovati ili izazvati opasnost da će prouzrokovati fizičku ili psihičku bol ili patnju, 3) prouzrokovanje straha ili osobne ugroženosti ili povrede dostojanstva člana porodice ucjenom ili drugom prinudom, 4) fizički napad člana porodice na drugog člana porodice, bez obzira na to da li je nastupila fizička povreda ili nije, 5) verbalni napad, vrijeđanje, psovanje, nazivanje pogrdnim imenima, te drugi načini grubog uznemiravanja člana porodice od drugog člana porodice, 6) seksualno uznemiravanje, 7) uhođenje i svi drugi slični oblici uznemiravanja drugog člana porodice, 8) oštećenje ili uništenje zajedničke imovine ili imovine u posjedu, 9) upotreba fizičkog nasilja ili prouzrokovanje straha sa ciljem oduzimanja prava na ekonomsku nezavisnost zabranom rada ili držanjem člana porodice u odnosu zavisnosti ili podređenosti, 10) upotreba fizičkog i psihičkog nasilja prema djeci i zanemarivanje u njihovom odgoju, 11) fizičko i psihičko nasilje prema starim, iznemoglim osobama i

Upravo su, prema dosadašnjim istraživanjima, socijalnom isključenošću i siromaštvom najčešće pogođene žrtve nasilja u porodici i u Bosni i Hercegovini.

Uzrok nasilja u porodici leži u naučenom obrascu ponašanja, odgojnom kontinuitetu kojem doprinose i obrazovni, sociološki, ekonomski, zdravstveni i drugi faktori. Kako nema značajnih razlika u pojavi nasilja u porodici na osnovu životnog standarda, finansijskog stanja i obrazovnog statusa, može se utvrditi da je nasilje u porodici naučen obrazac ponašanja integriran u izgradnju kako individualnih identiteta, tako na kraju i društvenog kolektiva koji ovo ponašanje smatra prihvatljivim uz direktnu povezanost sa patrijarhalnim društvom.⁴⁸

Prema svim dosadašnjim indikatorima i pokazateljima, žene žrtve nasilja u porodici nalaze se u lošijem položaju nego ostali građani u Bosni i Hercegovini. Još veći problem za bosanskohercegovačko društvo i državu jeste i taj što žene koje su preživjele nasilje u porodici rijetko se odlučuju prijaviti nasilje, a što je prepreka primjeni adekvatnih mjera zaštite.

Socijalni kontekst, također, je „... jedan od rizičnih elemenata koji doprinose nasilju protiv žena u obitelji: posljedice rata, povećan prag tolerancije na nasilje, muškarci koji su se iz rata vratili s dijagnozom PTSP-a, tranzicija koja je osobito teško pogodila žene te retradicionalizacija društva. Za strukturalne promjene na razini politike nužna je suradnja NVO-a i relevantnih vladinih i drugih institucija (centri za socijalnu skrb, policija, sudstvo) te radom na jasnom i preciznom definiranju obveza pojedinih institucija i sankcija za nepostupanje po istima.⁴⁹

Postoje različiti oblici i vidovi zaštite prava žrtava nasilja u porodici. Tako, „... u okviru skrbi za žrtve obiteljskog nasilja, kojima se pružaju usluge privremenog smještaja dok traje potreba... nastojanja društva su usmjerena na prevenciju pojave novih slučajeva nasilja u obitelji i na osiguranje pravodobne pomoći svim žrtvama nasilja. Ciljanim aktivnostima treba postići da se žrtve obiteljskog nasilja ponajprije zaštite u vlastitom domu, a također osigurati dostupnu i kvalitetnu uslugu privremenog smještaja radi pružanja odgovarajuće zaštite.⁵⁰

Neke od mjera u cilju zaštite žrtava nasilja u porodici, kao jedne od marginaliziranih – socijalno isključenih kategorija stanovništva, mogu biti sljedeće:⁵¹ inicirati edukacijske programe za državne službenike koji se u svom radu susreću sa ženama žrtvama nasilja u obitelji i njihovom djecom, suradnja vladinog i nevladinog sektora, značajniji angažman svih društvenih dionika, kontinuirano financiranje za znanstveno istraživački rad na problemu nasilja u obitelji, sustavan rad na uklanjanju rodnih stereotipa, osvjetljavanju problema nasilja nad ženama, njegovom prepoznavanju u širim krugovima, te pravilnom prezentiranju.

zanemarivanje u njihovom njegovanju i liječenju, 12) nasilna izolacija ili ograničenje slobode kretanja člana porodice i 13) propuštanje dužne pažnje i nepružanje pomoći i zaštite članu porodice i pored obaveze prema zakonu. Isto, član 7.

48 Isto, str. 8.

49 *Neumreženi: Lica socijalne isključenosti u Hrvatskoj*. Zagreb: Program Ujedinjenih naroda za razvoj (UNDP) u Hrvatskoj, 2006, str. 99-100.

50 *Strategija borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti 2014-2020. godina*. Zagreb: Radna skupina za izradu i praćenje provedbe strategije borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti Vlade Republike Hrvatske, 2014, str. 29.

51 Vidjeti više: *Neumreženi: Lica socijalne isključenosti u Hrvatskoj*. Zagreb: Program Ujedinjenih naroda za razvoj (UNDP) u Hrvatskoj, 2006, str. 100.

5. Umjesto zaključka

S obzirom na sve nepovoljniji položaj i specifičnost marginaliziranih – socijalno isključenih kategorija, potrebno im je osigurati dostojan život i neovisnost i omogućiti im sudjelovanje u društvenom i kulturnom životu, što će osigurati zaštitu njihovih ljudskih prava, s tim da se to očituje kroz zagovaranje inkluzivnog društva, dostupnosti socijalnih prava, visokog kvaliteta života, međugeneracijske solidarnosti, prevencije nepovoljnih utjecaja okoline, interdisciplinarne i međusektorske saradnje te financijske održivosti, kao i sve većoj diverzifikaciji i daljnjoj decentralizaciji socijalnih službi i socijalnih usluga.

Socijalna uključenost nastoji zadovoljiti sve potrebe marginaliziranih – socijalno isključenih kategorija, izbaviti ih iz takvog stanja i statusa, savladati većinu njihovih problema, te im pomoći u društvenom aktiviranju i participaciji u svim aspektima života i rada. U tome značajnu ulogu imaju interdisciplinarni (multidisciplinarni) timovi, sastavljeni od aktera iz različitih profesija i oblasti, budući da je socijalna uključenost, kao i socijalna isključenost, multidimenzionalan (višedimenzionalan) fenomen.

Multidisciplinarna priroda socijalne uključenosti omogućava da se različiti socijalni, ekonomski, politički, kulturni i drugi problemi povežu savremenim konceptom oslonjenim na umrežavanje, saradnju, koheziju, te zajedničko djelovanje. Na taj se način koncept socijalne uključenosti prilagođava različitim kontekstima i različitim fokus – skupinama.

Težnja za ostvarivanjem socijalne uključenosti predstavlja jedan od vrhunskih ideala i vrijednosti savremenog doba.

Rebeka Kotlo, Ph. D., Associate Professor
Faculty of Law, University „Džemal Bijedić“ of Mostar

Adnan Džindo, Ph. D.
Assistant Minister of Sports
Federal Ministry of Culture and Sports

PROMOTING THE RIGHTS AND INTERESTS OF MARGINALIZED AND VULNERABLE GROUPS IN ACCORDANCE WITH INTERNATIONAL AND COMPARATIVE LEGAL FRAMEWORK, STANDARDS AND PRACTICES

Summary: The status and living conditions of marginalized and vulnerable groups are burdened by numerous complex, specific and delicate problems of groups from social margins, which relate to poverty, unemployment, discrimination and stigmatization, social insecurity and neglect, disrespect and non-recognition of fundamental human rights and freedoms.

In this heterogeneous and diverse group of people with disabilities, the elderly and victims of domestic violence fall into particularly vulnerable, vulnerable and, unfortunately, often marginalized - socially excluded categories. For this reason, the principle of non-discrimination, equal treatment and equal opportunities should be consistently applied to these categories, which implies the implementation of the basic principle of modern human rights law - the principle of equality.

Therefore, the protection of human rights and social inclusion should be one of the priorities of all relevant state and socio-political actors, in order to ensure adequate protection, promotion and care for socially marginalized groups.

The paper analyzes the status and protection of the rights and interests of persons with disabilities, the elderly and victims of domestic violence according to the international and comparative legal framework, standards and practices, in relation to key determinants and consequences of social exclusion, postulates of social inclusion and improvement imperatives. position and protection of human rights of the above categories.

Keywords: persons with disabilities, the elderly, victims of domestic violence, social exclusion, social inclusion, human rights, principle of equality